

Juha Janhunen ja Antti Ruotsala

Mongolia: maa historian ja nykyisyyden välissä

Mongoliassa pidettiin 15.–18.8.2016 yhdestoista kansainvälinen mongolistien kongressi (*The 11th International Congress of Mongolists*), joka on monitieteinen ja alansa suurin Mongolian, mongolin kielen sekä mongolien kulttuurin ja historian tutkijoiden tapaaminen. Kongressi järjestettiin ensimmäisen kerran vuonna 1959, mistä lähtien se on pidetty joka viides vuosi. Tapahtumapaikkana on ollut aina Mongolian pääkaupunki Ulaanbaatar (Ulan Bator) ja siellä lähinnä Mongolian valtionyliopisto. Se on edelleen Mongolian johtava korkeakoulu, vaikka viime vuosina maahan on perustettu monia muitakin yliopistoja. Kongressin järjestelyistä vastaa Ulaanbaatarissa toimiva mongolistista tutkimusta koordinoiva kansainvälinen organisaatio *The International Association for Mongol Studies* (IAMS). Virallisina kielinä ovat mongoli, venäjä ja englanti.¹

Kielentutkimuksen, historian ja perinteisen kulttuurin ohella mongolistikongresseissa ovat viime aikoina alkaneet saada sijaa myös yhteiskunnan, politiikan ja talouden kysymykset.

Juha Janhunen on Itä-Aasian kielten ja kulttuurien tutkimuksen professori Helsingin yliopistossa. Sähköposti: juha.a.janhunen@helsinki.fi.

Antti Ruotsala on yleisen historian dosentti Helsingin yliopistossa. Sähköposti: antti.ruotsala@helsinki.fi.

Tämänkertainen kongressi oli jaettu viiteen osa-alueeseen: *Mongolian Philology*, *Mongolian History*, *Mongolian Culture and Literature*, *Mongolian Foreign Relations* sekä *Mongolian Society and Economy*. Koko kongressin teemaksi oli valittu Kestävä kehitys (*Mongol Studies and Sustainable Development*), mikä liittyy Mongolian tämänhetkiseen taloudelliseen myllerrykseen, erityisesti voimakkaasti kehittyvän kaivosteollisuuden ja herkän luonnon väliseen suhteeseen. Elintärkeätä on myös, että kasvava varallisuus saadaan jaettua ilman korruptiota oikeudenmukaisesti eri yhteiskuntaluokkien kesken. Lisäksi Mongolian on pystyttävä pitämään luonnonvaransa omissa käsissään kansainvälisen ja varsinkin kiinalaisen pääoman painetta vastaan.

Kongressi oli todella laaja-alainen ja kuten ennenkin historia oli hyvin esillä esituskilaisista ajoista ja mongolien suurvaltakaudesta aina lähihistoriaan. Myös Kiinan hallinnoimaa Sisä-Mongoliaa koskevia esitelmiä oli runsaasti. Mongolian ja mongolien menneisyyttä lähestyttiin esitelmissä myös arkeologian, etnografian, uskontotieteen ja kielitieteen näkökulmista. Mongolien henkisen kulttuurin olennaiset alueet, buddhalaisuus sekä heidän luonnonuskontonsa ja siihen liittynyt šamanismi, olivat hyvin esillä. Yksi kokopäiväinen sektio oli omistettu *Mongolien salaiselle*

1. Aiemmin kongressista on kirjoitettu Suomessa: Pentti Aalto, Ensimmäinen mongolistikongressi Ulanbatorissa. *Uusi Suomi* 27.10.1959; Lauri Harvilahti, IV. Internationaler Mongolistenkongress. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 78 (1983), 223–226; Antti Ruotsala, Mongolistit koolla Ulaanbaatarissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2002), 431–433; Antti Ruotsala, Kongressi Ulaanbaatarissa. *Suomi-Mongolia-Seura ry. Jäsenlehti* 1 (2007), 3–6.

historialle, heidän itsensä 1220–1240-luvuilla kirjoittamalle, lähinnä Tšingis-kaanin elämäntaakarta kuvaavalle eepiselle kronikalle, jolla on historiallisen sisältönsä lisäksi huomattavia kirjallisia ansioita. Historiaa ja tutkimushistoriaa käsitteleviä kongressiesitelmää pidettiin muun muassa seuraavin otsikoin (suluissa esitelmöijän kotimaa): *Mongoli-invaasio Venäjälle 1200-luvulla sivilisaatioiden kohtaamisena* (Venäjä), *Tiibetiläinen tantrinen buddhalaisuus mongolikaanien hoveissa* (Kiina) sekä *Joitakin huomioita mongolitiikasta Intiassa* (Intia).

Antti Ruotsalan esitelmä oli keskiajan historiaan liittyvästä aiheesta *Fransiskaanit mongoli-imperiumissa (1245–1370) – muiden uskontojen kohtaaminen*, jossa tarkasteltiin fransiskaanien lähetystyötä niin nykyisen Mongolian alueella kuin mongolivallan alaisessa Kiinassakin. Toimiminen mongoli-imperiumissa oli fransiskaaneille aina eräänlainen kulttuurishokki eri vaiheineen, joihin liittyi innostusta, hämmennystä ja pettyymistä. Diplomatiasa, jota he myös harjoittivat, oli vakiintuneet sääntönsä, mutta lähetystehtävän toteuttaminen oli erittäin vaikeata. Uskonnot, myös kristinusko, olivat mongolihallinnon suojeluksessa, mutta toisin kuin läntisessä kristikunnassa tai islamilaisessa kulttuuripiirissä yhdelläkään uskonnolla ei ollut valta-asemaa ja ne joutuivat kilpailemaan keskenään.

Fransiskaanien pahimmaksi vastustajaksi kehkeytyi nestoriolaisuus, lännen kirkon harhaopiksi julistama kristinuskon itäinen suuntaus, jonka piiriin muutamat mongoliheimotkin olivat tulleet jo ennen Tšingis-kaanin aikaa. Fransiskaanit olivat kuitenkin erittäin sivistyneitä ja monin tavoin ennakkoluulottomia, eikä heidän kirjoituksissaan esiinny mitään rasistisia näkemyksiä. Käsitystä oman ”rodun” paremmuudesta ei tuolloin vielä lännessä ollut. Sen sijaan kristinusko katolisessa muodossaan oli tietenkin paras ja ainoa oikea uskonto, jota oli levitettävä kaikkialle ihmiskunnan keskuuteen. Mongoliassa tunnetaan hyvin flaamilaisen fransiskaanin Vilhelm Rubrukin matkakertomus (v. 1255), joka käännettiin viimeksi nykymongolin kielelle ranskankielisen edition pohjalta vuonna 2000. Monet paikalliset kiittelivät myös Antti Ruotsalan ja Sami Janssonin tekemiä suomennoksia sekä Vilhelm Rubrukin että Franciscus Assisilaisen nuoruudentoverin Johannes de Plano Carpinin (v. 1248) matkakertomuksista: ”On hienoa, että olette tuo-

neet kulttuuriamme ja historiaamme tunnetuksi myös Suomessa.”

Kielitieteen puolella esitelmöi Juha Janhunen yhdessä amerikkalaisen oppilaansa Ian Barreren kanssa. Aiheena oli mongolin kielen vokaalisointu. Mongolihan on rakenteeltaan ural-altai-lainen kieli, kuten suomikin, ja mongolissakin on vokaalisointu. Sen on perinteisesti ajateltu perustuvan etu- ja takavokaalien vastakohtaan, kuten suomessakin, mutta eräät tutkijat ovat viime vuosina esittäneet, että ero perustuukin vokaalien korkeuteen ja kielenjuuren asemaan, kuten on laita eräissä muissa Itä-Aasian kielissä, esimerkiksi koreassa. Janhunen ja Barrere puolsivat esitelmässään perinteistä tulkintaa, jonka tueksi he esittivät useita painavia argumentteja. Se, että nykymongolissa vokaalisointu toteutuu osittain vokaalien korkeuserona, johtuu vokaalijärjestelmän kiertymisestä eli niin sanotusta rotaatiosta. Ilmiö liittyy Keski- ja Itä-Aasian kielten historiallisiin kontakteihin, jotka puolestaan heijastavat alueen yleistä etnistä ja poliittista kehitystä. Kielihistoria on tärkeä apuneuvo, kun lähestytään kansojen muinaisuutta.

Mongoli-imperiumi ulottui laajimmillaan Siperiasta Intian rajoille ja Koreasta itäiseen Eurooppaan, Persiaan sekä syvälle arabimaihien. Eri muodoissaan se vaikutti satoja vuosia, ja sen perintö elää yhä muun muassa Venäjän Euraasialinjauksissa. Maailmanhistoriallisen merkityksensä takia mongolien suurvalta-aika kiinnostaa tutkijoita ympäri maailmaa, mikä osaltaan kasvattaa ja moninaistaa mongolistikongressien osanottajajoukkoa. Kongressin osallistujamäärä, noin 400, olikin nyt kaikkien aikojen suurin. Osanottajia oli saapunut joka puolelta maailmaa: eniten oli tietenkin mongoleja, mutta myös venäläisiä, eteläkorealaisia ja japanilaisia. Mongolistiikka eri muodoissaan on nykyään kansainvälinen tutkimusala, mutta on hyvä muistaa, että sillä varsinkin G. J. Ramstedtin ansiosta on pitkä perinteet myös Suomessa. Muita mongolistiikan johtavia maita ovat Unkari, Puola ja Saksa – nämä kaikki myös siksi, että niillä ”sosialistisina veljesmaina” (Saksalla Itä-Saksan kautta) oli pitkään läheiset poliittiset yhteydet Mongoliaan.

Suuren osanottajamäärän takia kongressissa ei ehkä enää saavutettu entisenkaltaista yhteisöllisyyttä, jota varsinkin alkuaikojen kongresseissa vielä oli. Monien sektioiden rinnakkaisuus vaikutti kokonaisuuden hahmottamista, tilaa luen-

tosaleissa oli liian vähän, eikä esitelmien jälkeiselle keskustelullekaan jäänyt aina riittävästi tilaa. Mutta kuten aina suurissa kongresseissa tutkijoiden välisiä epävirallisia kohtaamisia oli paljon, ja ne olivat tämänkin kongressin keskeinen anti. Mongolien oma tutkimus eri aloilla, myös kielitieteessä ja historiassa, on sosialismin jälkeen kehittynyt vahvasti ja samalla nopeasti kansainvälistynyt. Nuorempi tutkijapolvi puhuu yleensä sujuvaa englantia. Aikaisemmin yleinen venäjän taito on tosin alkanut rappeutua, mutta toisaalta aasialaisten kielten, varsinkin korean ja japanin taito on yleistynyt hämmästyttävällä vauhdilla.

Venäjänkielisiä esitelmiä oli joka tapauksessa tämänkertaisessakin kongressissa runsaasti ja niiden seuraaminen edellytti kohtuullista venäjän osaamista. Venäjällä mongolistiikka on vanha ja edelleen arvossa pidetty tutkimusala, jolla on muun muassa Pietarin yliopiston Itämaisessä tiedekunnassa oma oppituoli. Nuoria mongolisteja kasvatetaan systemaattisesti eri tehtäviin, eikä vain tutkijoiksi vaan myös kaupan ja diplomatian palvelukseen. Venäläisen mongolistiikan taso on kansainvälisesti katsoen hyvin korkea: varsinkin mongolin kieltä ja historiaa on jokseenkin mahdotonta tutkia ilman venäjän kielen taitoa, sillä merkittävä osa tutkimuskirjallisuudesta julkaistaan edelleen venäjäksi. Aivan erityisen keskeinen asema venäjän kielellä on tietysti Kultaisen Ordan historian alalla. Venäläisillä on myös vanha kenttätöperinne, jonka ansiosta venäläisten johtamat arkeologiset ja geologiset retkikunnat työskentelevät vuosittain eri puolilla Mongoliaa. Vain saksalaisilla on alkanut olla vastaavanlaista ja yhtä korkeatasoista toimintaa Mongolian arkeologian alalla.

Mongolistikongressi on saanut aina osakseen runsaasti paikallista huomiota Mongoliassa, mantereen sisällä sijaitsevassa maassa, jonka ainoat rajanaapurit ovat Kiina ja Venäjä. Televisio ja radio olivat nytkin paikalla, ja kongressista oli katsauksia muun muassa televisiuutisissa. Kongressi alkoi kuten ennenkin juhllallisella presidentin vastaanotolla parlamenttitalossa ja päättyi ministerien puheisiin ja kunniamerkkien jakoon yllällisen *Shangri La* -hotellin juhlasalissa. Kongressivieraat saivat viiden päivän majoitukset täysihoidtoineen 200 dollarilla, johon sisältyi juhlaillallinen perinteisine musiikki- ja tanssiesityksineen Ulaanbaatarin ulkopuolella sijaitsevassa ns. Tšingis-kaanin jurttaleirissä.

Mongolia on maailman harvaan asutuin, neljä kertaa Suomen kokoinen mutta vain hiukan yli kolmen miljoonan asukkaan maa. Pääkaupunki Ulaanbaatar on kuitenkin laajalle leviäytyvä miljoonakaupunki – itse asiassa maan ainoa varsinainen urbaani keskus. Arkkitehtonisesti Ulaanbaatar on nuori kaupunki: vain muutamia pikkupalatseja ja temppeleitä. Gandanin buddhalainen luostari sekä joukko entisiä venäläisten kauppiaiden puurakennuksia on säilynyt ajalta ennen Mongolian itsenäistymistä (1911). Stalinistista kerrostumaa edustavat hallituksen palatsi ja joukko muita keskustorin ympärillä olevia julkisia rakennuksia, joista muutamat ovat saaneet uusia tehtäviä. Esimerkiksi entinen elokuvateatteri toimii nykyään Mongolian pörssin pääkonttorina.

Keskustorilla on sinänsä mielenkiintoinen historia. Mongolit väittävät sen olevan maailman suurin nelionmuotoinen aukio. Torin keskellä on sosialistisen Mongolian kansallissankariksi kohottaman Sühbaatarin (1893–1923) ratsastajapatsas, jonka peruskivessä on kaunis kirjamonkolilainen teksti. Tori kantoikin pitkään nimeä ”Sühbaatarin tori”, kunnes se vuonna 2013 nimettiin uudelleen ”Tšingis-kaanin toriksi”. Jo vuonna 2006, Mongolian imperiumin 800-vuotisjuhllisuuksien yhteydessä torin laidalla sijaitseva hallituksen palatsi sai uuden julkisivun, jota koristavat massiiviset Tšingis-kaanin, Khubilai-kaanin ja Ögedei-kaanin patsaat. Mutta kun Mongolian sisäpoliittiset voimasuhteet taas kerran muuttuivat, maan korkein oikeus päätti, että nimenmuutos oli laitton, joten tori kantaa vuodesta 2016 alkaen taas Sühbaatarin nimeä.

Ulaanbaatarissa on toki muitakin edustavia aukioita, patsaita ja puistoja, ja kaupunkia reunstavat upeat vuoret, varsinkin etelässä, jossa sijaitsee luonnonpuistoksi rauhoitettu pyhä vuori Bogdo Uula. Esikaupunkeihin on kuitenkin rakennettu varsin ankeita lähiöitä, joista osaa asuttivat aikoinaan maahan sijoitetut neuvostojoukot infrastruktuureineen. Uudempi muutto-liike on synnyttänyt myös valtaisia, tuhansien, jopa kymmentuhansien jurttien keskittymiä, joista tietenkin puuttuu kaikki kunnallistekniikka. Monet maalta muuttaneet paimentolaiset asuvat niissä ympäri vuoden, kun nomadinen elämäntapa on loppunut muun muassa kylmien talvien aiheuttamiin karjakuolemiin. Viime vuosina myös kesät ovat olleet poikkeuk-

sellisen kuumia, joten mongoleilla on täysi syy pelätä ilmastonmuutosta. Sen sijaan katulapsien poistuminen kuvasta on ollut myönteinen kehitys. Vielä kymmenen vuotta sitten kerjäävät katulapset olivat tavallinen näky Ulaanbaatarissa, mutta nyttemmin heidät on sijoitettu lastenkoteihin ja perheisiin.

Mongolit harjoittavat perinteisesti buddhalaisuuden tiibetiläistä suuntausta. On hienoa, että tällä, myös ”lamalaisuutena” tunnetulla uskonnolla on yhä valta-asema Mongoliassa. Kuten tiedämme tiibetiläisten oma kulttuuri ja uskonto ovat uhanalaisia Kiinan hallitsemassa Tiibetissä. Tiibetinbuddhalaisuuden ansioksi on laskettava, että se on integroinut itseensä myös vanhat paikalliset luonnonuskonnot ja šamanismin, jotka tästä syystä elävät edelleen buddhalaisuuden rinnalla. Useat mongolialaiset tutkijat vastaavat kysyttäessä heidän uskontoaan, että he ovat sekä buddhalaisia että šamanisteja. Toki modernisoituneessa ja vuosikymmenten sosialistisen diktatuurin läpikäyneessä Mongoliassa on myös runsaasti uskonnottomia ja ateisteja, mutta yleinen ilmapiiri on uskonnollisesti suvaitseva. Ikävä kehitys sosialismin jälkeisenä kautena on ollut pohjoisamerikkalaisten fundamentalististen lahkosten ja uususkontojen kuten baptistien, jehovalaisten ja mormonien aktiivinen toiminta Mongoliassa.

Monet turistit tulevat Mongoliaan nimenomaan maan omaleimaisen kulttuurin, historian ja luonnon takia. Mongolia on laaja maa, joten pohjoisessa on jopa porotaloutta, kun taas etelässä sijaitsee Gobin hiekka-aavikko kameleineen. Valtaosa Mongoliasta on vuoristoista, ylänköistä aroa, mutta maassa on myös laajoja metsäalueita, joiden kehittämiseen suomalainenkin metsäteollisuus on jo ehtinyt kiinnittää huomionsa. Maaseudun ihmiset, paimentolaiset, asuvat jurtissa vuorten välisissä suojaisissa laaksoissa. Käytännössä jokainen mongoli osaa ratsastaa, ja karjaa – lampaita, vuohia, nautoja ja jakkeja – paimennetaan edelleen ratsain. Karja-

laumojen laidunnusta seurataan vuodenaikojen mukaan, ja jurtat kulkevat helposti mukana.

Erikoinen nähtävyys Ulaanbaatarin ulkopuolella, Tereldžin luonnonsuojelualueella, on teräksinen, maailman suurin ratsastajapatsas, joka esittää Tšingis-kaania. Patsas on syntynyt yksityisellä rahoituksella, ja sen sisällä on museo, matkamuistomyymälöitä ja ravintola. Huipulta avautuvat mahtavat näköalat. Mongolit kunnioittavat yleisesti Tšingis-kaania kansakuntansa yhdistäjänä ja perustajana. Hänen nimensä on esillä kaikkialla patsaista ja hiphop-yhtyeiden nimistä aina olut- ja vodkamerkkeihin. Monilla on kotinsa seinällä häntä esittävä, 1300-luvun alun Kiinasta periytyvän maalauksen kopio ja Ulaanbaatariin saavutaan Tšingis-kaanin lentokentälle. Myös häntä koskeva uskonnollinen kultti on herännyt eloon. Tässä on tietenkin omat ongelmansa, sillä mongoli-imperiumin – kuten kaikkien imperiumien – synty ja kehitys aiheutti kymmenien miljoonien ihmisten kuoleman sekä monien kulttuuriarvojen tuhoutumisen. Mongolit vertaavat Tšingis-kaania usein Aleksanteri Suureen lisäten: ”Voiko luku- ja kirjoitustaidottomalta paimentolaiselta edellyttää samaa kuin Stalinilta ja Hitleriltä?”

Luonnonsuojelualueella konkretisoitui eräs nykypäivän ongelma. Mongoliopas kertoi, että näkemämme Ulaanbaatarin lähistöllä virtaava joki oli pahoin saastunut kaivostoiminnan takia – tästähän meillä on Suomessakin kokemusta. Tšingis-kaanin aikaisessa mongolien omassa lainsäädännössä virtaavaan veteen virtsaaminen oli kielletty kuolemanrangaistuksen uhalla, mitä perusteltiin vedessä asustavan jumaluuden loukkaamisella. On kuitenkin ajateltu, että taustalla olivat myös ekologiset näkökohdat. Puhdas vesi oli ja on paimentolaisille elintärkeätä. Onneksi mongolit arvostavat luontoaan ja maassa toimii jopa vihreä puolue. Presidentti Elbegdordž on myös todennut haastatteluissaan, etteivät ulkomaiset kaivosyhtiöt saa hyödyntää Mongoliaa kuten Shell Nigeriää. Toivotaan parasta.